

8. Шумило Н. Під знаком національної самобутності: українська художня проза та літературна критика кінця XIX – початку XX ст. – К., 2003.
9. Яновська Л. Брати // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/48.
10. Яновська Л. Гасло // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/53.
11. Яновська Л. Гасло // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/54.
12. Яновська Л. Гасло // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/55.
13. Яновська Л. Уривки з роману // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/93.

Богдана Криса (Львів)

Середньовічні візії Івана Франка

Європейське середньовіччя у рецепціях і рефлексіях І. Франка складається в картину з глибокою множинною перспективою. Науковий досвід, що в основних засадах донині не втратив сенсу, співіснує тут з чуттєвим переживанням цієї картини і проявляється в різножанрових студіях і художніх текстах. “Заокруглений”, кажучи словами І. Франка, образ середньовічної доби, вбираючи і покриваючи результати його попередніх праць на цю тему, постає у книжці “Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір з його поезії” [4: т. 12: 7–232]. Насамперед, очевидно тому, що Данте належить до тих духовних вершин, які освітлюють минуле й прийдешнє, а також тому, що в творчому генії великого італійця розправляються обидва крила європейської цивілізації – античність і християнство, зберігається старе і проростає нове.

У своїх підходах до цієї духовної вершини І. Франко відтворює складний, суперечливий і тривалий процес становлення середніх – між античністю і новим часом – віків. Треба зауважити, що Франкова картина середньовіччя залишається напрочуд актуальною. Її географічні й хронологічні межі для сучасної науки так само розмиті. А глибші й новіші студії над середньовічними процесами підтверджують, що в різних регіонах вони відбувалися з помітними відхиленнями. Початки й періоди цієї епохи так само найбільш певно прочитуються у тих чи інших явищах християнської культури [2: 78]. І хоча І. Франко не ставить перед собою завдання говорити про особливості українського середньовіччя, можливість різних його проєкцій цілком реальна.

У “Передньому слові” автор зазначає: “Отся книжка зложена з різних частин і в різних часах, але творить одну цілість” [4: т. 12: 7]. Що більше, своєю структурою праця І. Франка нагадує своєрідні кола – огляди, якими він проводить свого читача,

наближаючи його щоразу до розуміння середньовічної доби, аж поки безпосередньо не говоритиме про Данте. Цих кіл власне три, якщо Данте вважати їх спільним центром: загальна характеристика середніх віків, культура середніх віків, явища, які передують приходові великого поета.

Особлива візійність Франкового тексту впливає, очевидно, зі свідомого наміру оживити картини історичного минулого. Відтак аналітичні роздуми переплітаються з емоційним відтворенням цих картин і, попри те, що І. Франко зумисне вдається до розбудження певних переживань як до способу подолання байдужості до минулого, його самого, без сумніву, вражає і хвилює ця незвичайна епоха, яка приходить на зміну славному і, здавалось, непохитному світові: “Адже ж ті римляни та греки в III і IV віці, певне, й не думали, що за яких 200–300 літ ся їх цивілізація розпадеться, вовки витимуть у їх храмах, а нужденні вапнярі палитимуть вапно з їх мармурових богів та героїв. Невже ж се явище було конечне, полягало на якимось законі історичнім, який може грозити і нашій цивілізації, може новими страхіттями окошитися на наших внуках або правнуках?” [4: т. 12: 12].

Історичний закон полягає в тому, що кожна епоха приходить і відходить. Річ в іншому: як це відбувається? І. Франко наголошує передусім на тій скомплікованості чинників, під впливом яких формувалося Середньовіччя: моральний занепад старого світу, поширення християнства, напади варварів. “Великі семена відродження людства”, які приносить християнство як визначальний чинник цієї епохи, муслили на чомусь прорости. І ґрунтом для них ставали “мізерні останки” античності та християнська віра, що з учорашніх поган і варварів зробила своїх прихильників.

І. Франко мальовничо відтворює і руїни старого світу, і убогість раннього Середньовіччя, а його висновки нагадують підписи під середньовічними емблемами: “Віра була жива, історичне знання дуже мізерне, критика рівна зеру” [4: т. 12: 31]. Узагальнений образ середньовічного світу постає перед І. Франком у традиційному протиставленні як до попередньої, так і до наступної епохи, що служить, так би мовити, і ментальним обрамленням цього світу, і підставою розрізнення його інакшості. Середньовічна цікавість до Античності, як зауважив І. Франко, пробуджувалася в міру того, як воно розвивалося. Зрештою, приклад Франка-медієвіста переконує також, що небайдужість до минулого – один із проявів його самототожності. Як провідник українського читача в середньовічній культурі, він не приховує власної цікавості й подиву ані перед її зовнішньою “картинністю”, ані перед її містичною наповненістю та нестримною фантазією. “Треба справді подивляти, – наголошує І. Франко, – інтенсивність думки та працю фантазії, якої ужили середньовічні на те, аби на основі деяких старинних спостережень і уривків витворити повну, заокруглену систему Божого плану будови і кермування світу. Се був, можна сказати, найвеличнійший витвір середніх віків, не вповні оригінальний, але вповні продуманий і викінчений та оживлений його духом. Головний нарис, так сказати, план тої будови, дістали середні віки в спадку по старовині” [4: т. 12: 34].

Неважко помітити, що Франкове тлумачення середньовічної світобудови виро- билося на основі різних джерел, серед яких і “гарна книжка молодого віденського

письменника Карла Федерна” [4: т. 12: 8]. Проте під пером І. Франка увиразнюється не лише антична, а й біблійна, а також апокрифічна традиція. Врешті-решт українські тексти, українські переклади й редакції ставали полем зустрічі цих традицій, що не раз спостерігав і Франко, й сучасні дослідники. Зосібна С. Аверинцев підкреслював, що словесне мистецтво Біблії і художня література Греції пережили епохи розквіту, досягли граничної виразності й опрацювання і аж тоді почалася драма їх взаємодії [1: 39].

Виразна відмінність (драматичність) інтерпретацій середньовічної моделі світу виявляється у їх зіставленні. З одного боку, існують масштабні й грайливі версії світобудови, які постали на основі латинського Середньовіччя [3: 128–129]. З іншого – колоритний, хоч і стислий переказ поглядів Птолемея, про те, що “Земля – се куля, але недвижна, окружена більшою кришталевою кулею – небом. Довкола сеї першої кулі, мов лушпини на горісі, дальші кулі – сімох планет, до яких числено Сонце, Місяць, Меркурія, Венери, Марса, Юпітера й Сатурна” [4: т. 12: 34]. Далі розповідається про ще одну кришталеву сферу, яка швидко рухається, а поза нею – огнисте небо з тронем Предвічної Трійці. І стоїть цей трон якраз навпроти Єрусалима. А “Голгофа, гора, на якій умер Христос – пуп землі, ся гора повстала з того, що в ній був закопаний велетенський череп праотця людського роду Адама” [4: т. 12: 34]. Треба сказати, що основні символи другої світової моделі – дев’ять сфер, Божий трон, світло неприступне, темний вертеп – у різних варіаціях повторюються в багатьох українських текстах XVII ст.

У творах латинського Середньовіччя усі дев’ять небесних сфер розбудовано набагато більше, а середина “золотого ланцюга”, “пуп горішнього та долішнього світів” перебуває між Місяцем і Землею. Макрокосм віддзеркалюється в Мікрокосмі [3: 129].

Легко припустити, що “несуча основа” Франкових візій вибудовувалася на візантійській лектурі. Час від часу він повертається до своїх первинних і “хрестоматійних” тверджень, насамперед до критичної оцінки середньовічної вченості, яка “полягає на тім, щоб із тих єдино дозволених і раз на все даних джерел уміти черпати знання. Цитати з Письма Святого, з Отців Церкви та старинних філософів мають для середньовічного чоловіка далеко більше, ніж може мати свідоцтво наших змислів, досвіду та обрахунку” [4: т. 12: 35]. Однак попри всі критичні оцінки середньовічної школи, науки, способу мислення, попри містику “як вотум недовір’я для розуму”, ця епоха захоплює І. Франка кількома своїми неповторними явищами, а передусім буйною фантазією, яка вривалася несподіваними домислами в біблійні сюжети, породжувала апокрифічні візії пекельних мук.

Екзальтоване почуття містиків літало, за словами І. Франка, не лише “в темний закуток, повний страховищ та погроз” [4: т. 12: 40]. Воно породжувало безмежну любов до Бога і до людей. Як приклад такої любові, І. Франко подає гімн св. Франческа з Ассізи, засновника ордену францисканців, у своєму перекладі з італійської мови:

Хвала тобі, мій Пане, через нашу
Сестру і матір – землю, що нас всіх

Держить, провадить, що дає нам плоди,
Квітки барвисті й соковиті трави.
Хвала тобі, мій Пане, через тих,
Що милосердяться задля любови твоєї [4: т. 12: 42].

Франко – речник поступу – керується пошуком того, що “заповідає світання нового дня і нового світогляду”. У цьому плані він трактує містику як “найвище зусилля середньовічного духу, що кидає золотий міст в будучину, навстрічу новому знанню, новому розвоєві [4: т. 12: 42]. На тому “золотому мості” І. Франко, без сумніву, бачить Данте.

Емблема “первісного середньовіччя” як набір традиційних і усталених ознак, як “контрольний” образ Франкових візій ще з’являється в його розповіді, однак лише для того, щоб підкреслити динаміку й особливості розвитку тих явищ, які виразно проєктуються на творчість Данте. Це передусім історія середньовічного лицарства і поява в ньому такого ставлення до жінки, якого не знали ні античність, ані християнство: “Женщину люблять задля її краси, яку величають у піснях, голосять світові в пишних промовах, заступають силою оружжя в турнірах” [4: т. 12: 44]. Дещо згодом І. Франко пов’язує ці зміни з “модю на університети, на вищу освіту та на літературну діяльність”, “провансальський культ жінчини зливається водно з тонкостями схоластичної абстракції та глибокої містичної екстази... ся жінчина чимраз більше із земної істоти робиться символом, ідеєю, абстрактом” [4: т. 12: 48].

У Франковій картині пізнього середньовіччя, “приготовленій” до появи свого найбільшого поета, виразно домінують кілька мотивів: релігійне вільнодумство, любов до жінки, що набуває “вищої, майже релігійної сили” і пробудження мовної свідомості. Однак саму “Божественну комедію” Данте І. Франко представляє як повноту середньовічної свідомості у різних, часто протилежних вимірах. А розповідаючи про життя поета, застерігає перед тим, щоб не сприймати буквально “немов автобіографічних” його зізнань. Попри це, якраз з подання І. Франка життєпис Данте вражає своєю “середньовічністю” у сенсі підвладності тогочасним реаліям, доконаності випробовувань, тотожності життя і творчості.

Долі Великих Поетів подібні між собою, незалежно від того, на які епохи припадає їх життя. Можливо, з цієї причини мотив невпізнанавости раю, чистилища, пекла, хисткості розмежувань між минулим, сучасним і майбутнім такий лункий у Франковому перекладі з Данте, наприклад, у четвертій пісні “Підземелля”:

Глибокий сон із голови моєї
Грім перервав, так що я пробудився,
Мов той, кого би хтось збудив насильно.

І відпочилими очима я довкола
Оглянувся, натужуючи зір,
Щоб місце те пізнати, де опинився.

І справдив я, що я стою на краю
Долини многоболної безодні,
Що голосами мук безмежно гомоніла [4: т. 12: 129].

Яка тонка, містична субстанція відділяє переклад від власних віршів І. Франка! Він також стоїть на “золотому мості” світової культури і його середньовічні візії спираються не лише на глибоке знання історії, а й на доступне йому відчуття єдності Іманентного й Трансцендентного.

Література:

1. Аверинцев С. Греческая “литература” и ближневосточная “словесность” (противостояние и встреча двух творческих принципов) // Аверинцев С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. – Москва, 1996.
2. Аверинцев С. Судьбы европейской культурной традиции в эпоху перехода от Античности к Средневековью // Из истории культуры средних веков и Возрождения. – Москва, 1976.
3. Курціус Е. Європейська література і латинське Середньовіччя / Переклав з нім. А. Онишко. – Львів, 2007.
4. Франко І. Данте Аліг'єрі. Характеристика Середніх Віків. Життя поета і вибір із його поезії // Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1978. – Т. 12.

Зенон Гузар (Дрогобич)

Германітивні образи та їх розвиток у творах Івана Франка

...І він буде навчати доріг своїх нас.

Михей: 4: 2

Будуйте дорогу, будуйте дорогу, очистьте дорогу.

Ісаїя: 57: 14

Германітивними образами будемо вважати ті, що зародилися на світланку творчого світу письменника і далі всемірно розвивалися, стаючи лейтмотивними.

Зупинимося, зокрема, на двох (їх набагато більше) – на образі молитви і образі дороги. Ще зовсім юним поет написав знаковий твір – поезію “Дві дороги”, в якій “акумуляовано” ці два образи. У названому сонеті герой на своєму життєвому шляху простує “з молитвою наперекір недолі [...] до світла, щастя і любові”.

Підкреслимо також, що впродовж усього свого творчого буття І. Франко йшов, починаючи від щойно вказаного сонета і поеми “Наймит” та багатьох інших, – до могутнього синтезу християнської та національної ідеї. Синтез завершувався “Книгою Кааф”, поемою “Мойсей” та повістю-новелою “Як Юра Шикманюк брів Черемош”.

Згадаємо славнозвісні “Каменярі” і статтю про поемку самого І. Франка. Каменярі прокладають шлях до нового життя, до нового добра у світі. Категорія добра стане теж провідною. А у Святому Письмі читаємо: “І буде нове небо, і нова земля”.